

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ» – ВИДАТНИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ПРОЕКТ СУЧАСНОСТІ

Енциклопедія історії України : в 10-и томах / [гол. редкол. : В.А.Смолій]. – К. : Наукова думка, 2003–2013:

- Т. 1. А-В. – 2003. – 688 с.
- Т. 2. Г-Д. – 2004. – 518 с.
- Т. 3. Е-Й. – 2005. – 672 с.
- Т. 4. Ка-Ком. – 2007. – 528 с.
- Т. 5. Кон-Кю. – 2009. – 560 с.
- Т. 6. Ла-Мі. – 2009. – 784 с.
- Т. 7. Мл-О. – 2010. – 728 с.
- Т. 8. Па-Прик. – 2011. – 520 с.
- Т. 9. Прил.-С. – 2012. – 944 с.
- Т. 10. Т-Я. – 2013. – 784 с.

Однією з ознак повноцінного історіографічного процесу вважається розвиток усіх жанрів: монографічного, археографічного, бібліографічного, довідково-енциклопедичного, наукової критики, публікацій у періодичних виданнях та ін. Наявність великих загальних і спеціалізованих енциклопедичних видань є також свідченням високого рівня наукової культури та іманентною рисою насиченого інформаційного ландшафту. Вона забезпечує і пізнавальні інтереси широкого читацького загалу: від фахівців певної галузі знань – до аматорів, студентської та учнівської молоді.

Та обставина, що упродовж багатьох десятиліть в Україні не існувало спеціального енциклопедичного видання історичного профілю, очевидно, пояснюється не тільки складністю реалізації таких проектів, адже у ра-

дянські часи не бракувало ані організаційних і матеріальних ресурсів, ані наукового потенціалу для створення таких масштабних праць. Доводиться припускати, що сам факт існування історії України в енциклопедичному форматі вважався недоцільним. Таке твердження цілком вкладається в концепцію національної, культурної та освітньої політики Кремля, стрижнем якої було нівелювання етнічної, ментальної та історичної самобутності українського народу. Заперечуючи право українців на власну історію (точніше – її прочитання), центральна влада полегшувала собі русифікацію, знецінення самодостатності й внутрішніх життєвих сил українства. Тим самим у підрадянській Україні «населення» прирікалося на поступове, добре сплановане, поетичне знеособлення, денационалізацію. У комуністичному ідеологічному тиглі все специфічне й виразно національне переплавлялось у «нову історичну спільноту» – «радянський народ». Тому «Радянська енциклопедія історії України», біля витоків якої стояв М. Бажан, фактично стала дещо модифікованою версією «Большой советской энциклопедии». У ній історичні сюжети «розчинялися» в політичних, географічних, економічних, технічних та інших сюжетах і камуфлювалися відповідним ідеологічним антуражем. Втрата «Радянською енциклопедією історії України» статусу надійного інформаційного ресурсу в умовах незалежної України зумовлювалося також спотворенням, а то й добре прихованою фальсифікацією нашого минулого, кристалізацією найбільш

одіозних схем ідеологізованої (партійної) історіографії. Це виявлялося у пропорціях реконструкції різних історичних епох (наприклад, понад 50 % усіх статей містили інформацію про радянську добу), тенденційній подачі матеріалів про супротивників більшовицького режиму, що визначило персоніфікаційні сюжети і портретну галерею «РЕІУ», замовчуванні окремих подій тощо.

Криза суспільних наук на рубежі 1980–1990-х рр. найрельєфніше виявлялась у неспроможності «марксистсько-ленінської» методології радянського зразка адекватно відповісти на виклики часу й забезпечити запити суспільства, що стало усвідомлювати себе як суб'єкт історичного дійства у власній суверенній державі. Для повноти цього відчуття явно бракувало того, що формувало повну ідентичність: власної історичної концепції та колективної пам'яті, вивільненої з полону комуністичних міфологем і схем. Попри те, що в авангарді тих, хто почав «рубати вікно» у світ і руйнувати радянську «спадщину», виступили публіцисти і письменники (трибуною і суспільною платформою для цього стали надзвичайно популярні тоді «товсті журнали»), було зрозумілим, що без солідного наукового переосмислення нашого минулого не обійтись.

Однак вихід на принципово новий, якісно інший рівень був пов'язаний з низкою труднощів об'єктивного і суб'єктивного порядку: інерцією мислення, рудиментальними стереотипами сприйняття історичного полотна, нав'язливим

прагненням певних політичних сил і надалі контролювати науковий процес і накидати вузькопартійне тлумачення складних проблем суспільного буття. Давалася взнаки тривала ізоляція від основних магістралей світової науки, повільне й неохоче розсекречування архівних джерел, внутрішня неготовність вчитися новому, нестандартному сприйняттю й інтерпретації історичних подій. У пошуках шляхів подолання кризових явищ дехто з істориків звертався до праць авторів з української діаспори. Добре це чи ні, але епігонство також слід оцінювати через призму бажання розірвати пута непродуктивної методології, знайти орієнтири, здатні вивести на магістральні напрями розвитку науки.

Та вже в цей час провідні наукові центри, і в першу чергу Інститут історії України НАН України, заявили про готовність до комплексного осягнення нашого минулого з позицій «національної історії». Нині у деяких вчених можна знайти зверхні й навіть дещо зневажливі оцінки «національної історії» як «зацикленої» на корінному етносі, етатистської за своєю сутністю і стрижневою концептуальною конструкцією. На наше переконання, ця снобістська відмова від «національної історії», як чогось меншовартісного, периферійно-провінційного, цілковито ігнорує той факт, що вона є органічною складовою, логічним етапом становлення сучасної історичної науки і те, що майже у всіх розвинених країнах світу «національна історія» (поряд з іншими концептами) залишається не тільки ефективним продукатором фундаментального

знання, а й інструментом самоідентифікації та суспільної мобілізації.

Переконливим доказом наукової легітимності «національної» версії став унікальний проект «Україна крізь віки», ініційований директором Інституту історії України НАНУ акад. В.А. Смолієм. Провідні фахівці створили широкоформатне полотно, на якому розгорнулося багатобарвне історичне дійство від давніх часів та початків східнослов'янської державності до сучасної України після здобуття нею незалежності. Було б, напевне, перебільшенням стверджувати, що серія з 15 книг розставила всі крапки над «і», але те, що вона ґрунтовно окреслила основні віхи вітчизняної історії, дала почуття впевненості у тому, що «національна» версія історії є цілком самодостатньою і життєспроможною, це безсумнівно. Не випадково, що саме авторський колектив цієї серії став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки за 2001 р. Наступного року такою нагородою відзначено вчених, які підготували 3-томник «Давня історія України» (відп. ред. П. Толочко). А ще були колективні монографії «Нариси з історії дипломатії України» (2001 р.), «Україна: утвердження незалежної держави» (2001 р.), «Політичний терор і тероризм в Україні» (2003 р.), «Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки» (2003 р.), а також сотні індивідуальних монографій, дисертаційних досліджень, довідкових видань.

Помітні здобутки вітчизняної археографії. Так, науковці Інституту української археографії та джерелоз-

навства ім. М.С. Грушевського НАН України здійснили перевидання класичної спадщини національної історіографії кінця XIX – початку XX ст., кількох праць представників наукової еліти української діаспори. У цей час вийшли фундаментальні археографічні видання загального і спеціального характеру в Інституті історії України НАНУ, Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Національній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського.

Саме на цьому підґрунті, як видається, зародилась ідея нового проекту – багатотомної «Енциклопедії історії України», концепція якого формувалась у надрах того ж Інституту історії України. 20 червня 1997 р. Президія НАН України затвердила постанову про підготовку багатотомної «Енциклопедії історії України». Гадаємо, що родоначальники і промоутери проекту спочатку не уявляли всіх труднощів, з якими зіткнуться на на довгому шляху реалізації свого творчого заміру. Напевно, тут не місце розписувати проблеми організаційного і матеріального змісту (про це, можливо, колись буде написана окрема стаття). Натомість слід відзначити загальнотеоретичні й методологічні підходи, що базувалися на засадах, добре апробованих світовою практикою.

Тут можна було б згадати «Енциклопедію українознавства» за редакцією В. Кубійовича як прецедент і дороговказ, але вона виконувалась у зовсім інший час та за специфічних обставин, та й її спрямування і зміст визначалися особливими умо-

вами (зокрема, «холодною війною» та пов'язаним з нею гострим ідеологічним протистоянням).

Вже на стадії формування словників організатори зіткнулися з «проблемою масштабу» персоналій, а також оптимальної номенклатури подій і явищ, матеріал про які мав би увійти до «Енциклопедії». Якщо досягти оптимального співвідношення у цьому сенсі й не вдалося, то, принаймні, у читача не виникає явних заперечень проти того, як це питання було вирішене. Більше того, як портретна галерея, так і події сюжети наповнені такою мірою, що це створює враження повноцінної стереоскопічної реконструкції всіх без винятку часових відрізків нашої історії. Сучасний рівень вітчизняної історичної науки, відсутність т.зв. «соціального» чи «політичного замовлення» (цей принцип вдалося витримати попри неодноразову зміну суспільно-політичного клімату й ідеологічної атмосфери в країні, поки виконувався проект) дав змогу репрезентувати дійові особи, історичні постаті з різним потенціалом, моральним рейтингом і внеском в нашу історію, подавши без «надриву» чи надмірних емоційних акцентів оцінки як позитивних, так і неімпозантних рис їхньої особистої вдачі та вчинків.

Складним завданням було збалансувати політичні, військові, економічні, соціальні, культурно-освітні, етно-конфесійні сюжети, аби не припустилися можливих «перекосів». Але і тут вміле, а подекуди й тверде керівництво «колективним розумом» дало змогу віднайти «золотий зріз» і

«Енциклопедія» дійсно сприймається в першу чергу як «історична». Видається, що це стало однією з найскладніших проблем, адже до авторського колективу увійшли сотні фахівців різних наукових дисциплін – люди з різним рівнем кваліфікації, ерудиції, стилем викладу, життєвим досвідом та світоглядом. Спрямувати їх в єдине русло, скоординувати цю роботу в масштабах усієї країни, домогтися ритмічного виконання конкретних завдань на кожному етапі підготовки чергових томів – ці зусилля заслуговують на повагу.

Не можна обійти увагою ще одну важливу річ. З огляду на сказане вище організатори проекту мали забезпечити відповідний рівень наукової експертизи авторських текстів, що надходили до реакції видання. На нашу думку, і це питання вдалося вирішити на користь справи, хоча уніфікація стилістики енциклопедичних статей є доволі складною процедурою: з одного боку, необхідно «підігнати» їх під стандарти цього жанру з усіма необхідними атрибутами, з іншого, – важливо не втратити авторської концепції і колориту. При цьому візія дослідника має бути максимально вивіреною, обґрунтованою і документально підкріпленою; адже енциклопедія виступає своєрідним інформаційним еталоном, до певної міри – «сухим залишком» фундаментального знання, за яким можуть звірятися і аматори і фахівці.

Крім того, на відміну, скажімо від «Вікіпедії» та інших електронних енциклопедичних версій, друковані видання фіксують досягнутий на цей

час рівень знань на, принаймні, ближчу і середню перспективу, що висуває до їх наповнення особливі вимоги.

Базуючись на кращих зразках енциклопедично-довідкових видань Європи, Північної Америки, Австралії, авторський колектив наповнив «Енциклопедію історії України» не тільки різноманітним, інформаційно насиченим темарієм, а й допоміжними матеріалами, які вважаються в сучасній історіографії необхідними науковими атрибутами.

Так, перший том відкривається вступною статтею редакційної колегії, в якій розкриваються передумови виникнення проекту.

Далі подано «Основні принципи розміщенні статей та деякі особливості подачі інформації в «Енциклопедії історії України», що містить пояснення порядку написання назв статей, реєстрових назв, абревіатур, скорочень, населених пунктів та інших географічних назв, чисел, дат, іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів, бібліографії тощо.

У кожному томі також розміщено «Основні правила уніфікації опису видань, поданих у списках творів та літератури до статей енциклопедії», а також список основних скорочень та основні умовні позначення на картах ЕІУ. Слід окремо сказати про картографічні сюжети праці. Зрозумілі труднощі, пов'язані з відбором карт для певних статей. В «Енциклопедії» подано кілька видів карт: адміністративні карти сучасних регіонів України, історичні карти і карти сучасних держав, плани міст, карти археологічних культур, воєнно-історичні карти

та примітки (легенди) до них. Всі види карт відзначаються високим інформативним насиченням і, хоча виконані у чорно-білому кольорі, добре «читуються», суттєво доповнюючи матеріали відповідних статей.

Те саме стосується ілюстративного ряду «Енциклопедії». Надзвичайно різноманітний за тематикою, походженням, стилістикою, жанрами, він охоплює відбитки рукописів, документів, репродукцій художніх творів, храмів, видатних архітектурно-історичних пам'яток, групових фотознімків, пам'ятник місць, археологічних артефактів, зображень печаток, монет, державних атрибутів, гербів тощо. Вони виконують вагомую пізнавальну функцію, хоча в окремих випадках якість зображення страждає від вимушеного зменшення масштабу.

Детальний аналіз змістовного наповнення «Енциклопедії історії України», звичайно, ще попереду. Можливо читач віднайде в ній не все, про що він хотів би дізнатися, виявить якість помилки чи недостатньо аргументовані оцінки. Однак видання вже живе власним життям і виконує свою вагомую суспільну й наукову місію, закладаючи ще один блок несучої конструкції сучасної вітчизняної історіографії, «працюючи» на складний процес національної ідентифікації громадян України та розбудову і зміцнення нашої державності в цей складний період.

Сподіваємося, що ця висока місія не залишиться непоміченою в державних органах, до компетенції яких перебувають питання підтримки і

стимулювання фундаментальної науки. Гідною відзнакою багаторічних зусиль авторського колективу «Енциклопедії історії України» стало б, вважаємо, присудження йому Державної премії України в галузі науки і техніки.

Степан Борчук, кандидат історичних наук

Володимир Великочий, доктор історичних наук

Ігор Цепенда, доктор політичних наук